

GELENEK VE BATICILAŞMA SİYASETİ ARASINDA İSTANBUL'UN KAYBOLAN DEĞERLERİ: YALI KÖŞKÜ

Mert Ağaoğlu

Bu çalışmada Topkapı Sarayına bağlı bir dizi köşkten kaybolan “Yalı Köşkü”nü ele alacağız. Yalı Köşkü’nün hazin sonu Osmanlı Batıcılılaşması ile ilgili bir olaya dayanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde Rumeli demiryollarının yapılış sebebi yalnızca çağdaş ve hızlı bir araçla Avrupa ile bağlantıyı gerçekleştirmek değil, bununla birlikte bu bölgede çıkacak bir savaşta cepheye çabuk bir şekilde asker sevkıyatı yapabilme fikri idi.¹ Bunun sonucunda, demiryolu yapımı imtiyazı için aslen Alman Yahudisi olan Belçikalı banker Baron de Hirsch ile anlaşmaya varılmıştır.² 17 Nisan 1869 tarihinde ilk mukavele yapılmıştır.³ 8 Kasım 1870 tarihinde İstanbul-Edirne demiryolu hattının güzergahı bir irade ile onaylanmıştır.⁴ Şirket temsilcisi Mösyö Autrey Aralık 1870’te güzergahla ilgili bir rapor hazırlamış ve Nafia Nezaretı’ne sunmuştur.⁵ Bu rapora göre Sirkeci-Yedikule hattı Topkapı Sarayı’nın bahçesinden geçerek, “Yalı Köşkü” ile yeni köprü arasındaki kısımda olacaktır.⁶ Balık-hane Kapısı’ndan saray bahçesine girilecek ve buradan hat deniz kenarını takip edecektir. Fakat buradaki Yalı köşkü ve diğer yapıların yıkılması gerekecektir. Bu projeye Nazırlar Meclisinde şiddetle karşı çıkmış, Mütercim Rüşdü Paşa, bunun

¹ Feridun Emecen vd., *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA, İstanbul, 1994, s. 592-593.

² İsmail Yıldırım, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, Elazığ, 2002, s. 313.

³ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryollarının Yapılması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 69.

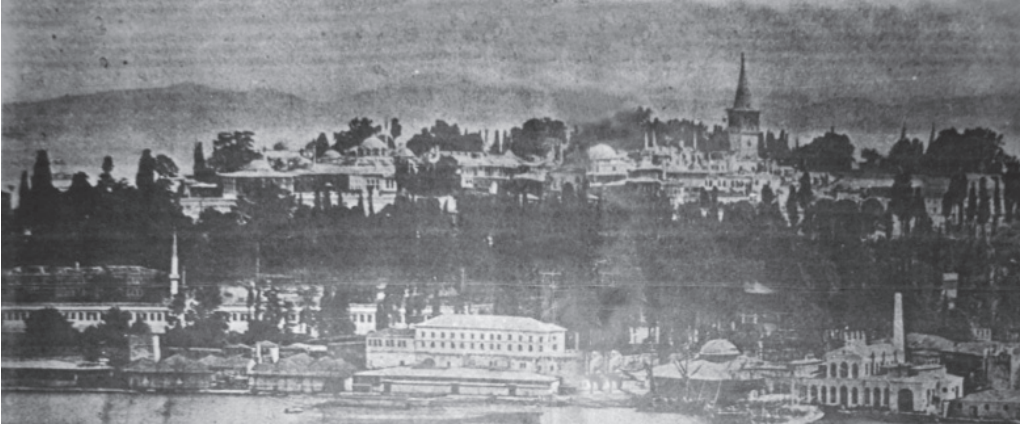
⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ, DH, no. 4331.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO Nafia Gelen, no. 539/14/1, evrak no. 132.

⁶ Engin, a.g.e., s. 69.

Saray-ı Hümayun'a tecavüz olduğunu dile getirmiştir.⁷ Dönemin padişahı Sultan Abdülaziz "demiryolu yapılsın, şimendifer geçsin de isterse sırtımdan geçsin" diyerek tartışmalara son noktayı koymuştur.⁸ Hat inşa edildiğinde kıyıdaki yapılar ya yıkılmış ya da yıkıma terk edilmiştir.⁹ Ayakta kalabilen tek yapı "Sepetçiler Kasrı"dır.¹⁰ Böylelikle, İstanbul'un göz alıcı yapılarından olan "Yalı Köşkü" demiryolu hattına kurban edilmiştir.

Yalı Köşkü Topkapı Sarayı'nın surları dışında kimi doğrudan kıyıda inşa edilmiş bir sıra müstakil köşkten biridir. Bunların en ünlüleri Sepetçiler Köşkü, İncili Köşk ve Yalı Köşkü'dür.¹¹ Kırım Savaşı esnasında İstanbul'a gelen Robertson adlı İngiliz subayının 1854'te çektiği fotoğrafta (Resim 1) Sepetçiler Köşkü ve Yalı Köşkü görülmektedir. Bu fotoğraf, İstanbul'un bilinen en eski fotoğrafıdır.

Yalı Köşkü, Topkapı Sarayı'nın sahil kısmında, Demirkapı'yı geçtikten sonra Haliç'e ulaşan bir noktada, Sur-ı Sultanî dışında Boğaz'a doğru yönelmiş bir şekilde inşa edilmişti.¹² Etrafında Bostancıbaşı Dairesi ve Hasekiler Köşkü yer almaktaydı. Bostancı hamamı ve bostancı fırını da Yalı Köşkü kapısı yakınındaydı.¹³ Yerinde daha önce Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılan Bayezid Köşkü bulunmaktay-

⁷ Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 403.

⁸ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *D.İ.A.*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 181.

⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008, s. 196.

¹⁰ Stefanos Yerasimos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 239.

¹¹ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 305.

¹² Ahmet Şimşirgil, *Taşa Yazılan Tarih Topkapı Sarayı*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2005, s. 22.

¹³ Nurhan Atasoy, *Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 114.

dı.¹⁴ Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa bu köşkün yıkılmasını buyurmuştur.¹⁵Yapımına bu ahşap köşkün yıkılmasından sonra 1591 yılında başlanmıştır.¹⁶ Cebeciler Köşkü olarak da bilinmektedir.¹⁷ III. Murad, vezir-i azam Sinan Paşa'dan yeni bir köşk yapılmasını ister ve sermimar Davud Ağa tarafından köşkün yapımına başlanır. Tarihçi Selanikî, Yalı Köşkü'nün Sinan Paşa'nın sadaretinde, 1 Şubat 1593 tarihinde bitirildiğini yazmaktadır.¹⁸ Köşk, dönemin Osmanlı belgelerinde "Kasr-ı Âlî", "Kasr-ı Cedîdan Bâb-ı Yalı" gibi tabirlerle zikrolunmaktadır.¹⁹ Bir süre İngilizler tarafından çelik döküm fabrikası olarak kullanılmıştır.²⁰ Giderek çok az kullanılmaya başlayan Yalı Köşkü, bakımsızlıktan harap olmaya başlar.²¹ Yalı Köşkü, hem bakımı masraflı olduğu için hem de İstanbul-Edirne demiryolu yapılacağı gerekçesiyle Keçecizade Fuat Paşa'nın sadaretinde, 1869 yılından önce yıktırılmıştır.²²

Yalı Köşkü hem arz odası hem de alay köşkü vazifesini görmekteydi.²³ Pitoresk görünümüyle İstanbul'a gelen yabancıları büyülemiştir. Grelot, Yalı Köşkü'nü şöyle betimlemektedir: "*Dünyada buranın mermerleri, sütunları, fiskiyeleleri, kıymetli halıları, revakları kadar birbiriyle uyumlu bir yapı yoktur denebilir. Ayrıca yaldızlı nakışlar ve köşkün bulunduğu yer de gerçekten büyüleyicidir*".²⁴ Padişahların limana girip çıkan gemileri izlediği, donanmayı ve deniz gösterilerini seyrettiği bir yapı konumundaydı. Donanma-ı Hümayun sefere çıkarken yani Osmanlı donanması denize açılmadan evvel padişahlar, yapılan törenleri bu köşkten takip etmekteydi. Kaptan-ı Derya sefere çıkmadan bu köşte padişah ile vedalaşırdı.²⁵ Padişah, Kaptan-ı Derya'yı ve donanma serdarlarını buradan uğurlardı.²⁶ Padişahın huzurunda Kaptan-ı Derya'ya samur kürklü seraser* kaplı hil'at giydirilirdi. Donanma hareket ettikten sonra Yalı Köşkü önünde toplanarak padişah selamlanırdı.²⁷ Bu törenler esnasında padişahlar gümüş bir tahtta otururlardı.²⁸ Choiseul-Gouffier ve D'Ohsson'un

¹⁴ Metin Sözen, *Topkapı*, Golden Horn Yayınları, İstanbul, 1998, s. 173.

¹⁵ Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, Ekav Yayınları, İstanbul, 2002, s. 204.

¹⁶ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 430.

¹⁷ Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyatı, İstanbul, 1960, s. 213.

¹⁸ Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, YKY, İstanbul, 2007, s. 290.

¹⁹ Necipoğlu, a.g.e., s. 290.

²⁰ Necdet Sakaoğlu, *Saray-ı Hümayun*, Denizbank Yayınları, İstanbul, 2002, s. 36.

²¹ Wolfgang Müller Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, YKY, İstanbul, 1998, s. 504.

²² Doğan Kuban, "Yalı Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1994, s. 417.

²³ Metin Sözen, *Devletin Evi Saray*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul, 1990, s. 97.

²⁴ Sakaoğlu, a.g.e., s. 36.

²⁵ Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 84.

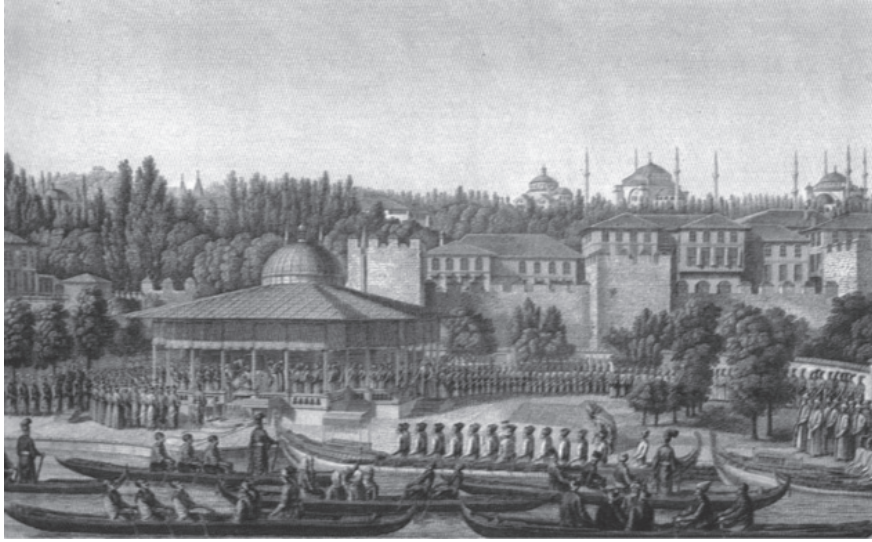
²⁶ Kuban, "Yalı Köşkü", s. 416.

²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 439.

²⁸ Necipoğlu, a.g.e., s. 296.

* Seraser: En değerli Osmanlı kumaşdır. Altın ve gümüş ipliklerle süslü ipekten yapılmıştır.

iki ayrı gravüründe bu merasimler gösterilmiştir (Resim 2 Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque*, 1822-Resim 3 D'Ohsson, *Tableau General de l'Empire Othoman*, 1790)

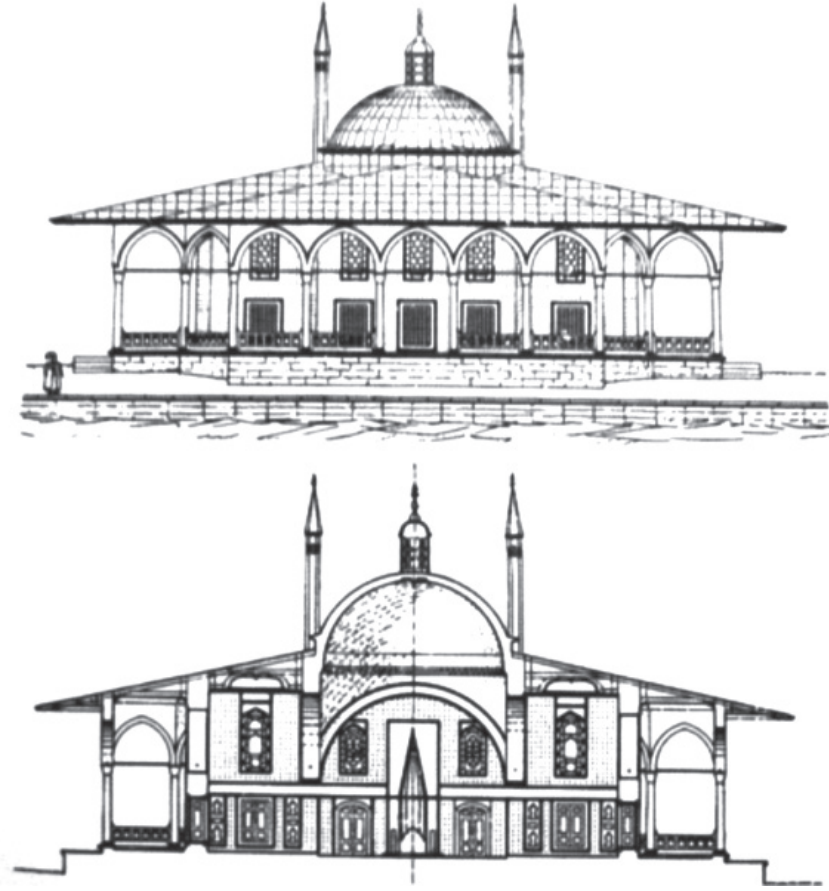

Padişahlar deniz gezintilerine Yalı Köşkü iskelesinden çıkarlardı. Ayrıca saray dışında ölen padişah ve saray mensuplarının cenazeleri de bu iskeleden saraya getirilirdi.²⁹ Önemli devlet adamlarının toplandığı meşveret meclisleri de Yalı Köşkü'nde yapılırdı. Bunların yanında kimi zaman kabul odası olarak da işlev görmüştür. III. Mehmed, vezir-i azamı, şeyhülislamı ve kaptan-ı deryayı burada hu-

* Hil'at: Devlet adamlarını ödüllendirmek için verilen içi samur kürk kaplı kaftan.

²⁹ Mehmed Zeki Pakalın, "Yalı Köşkü", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul, 1983, s. 603.

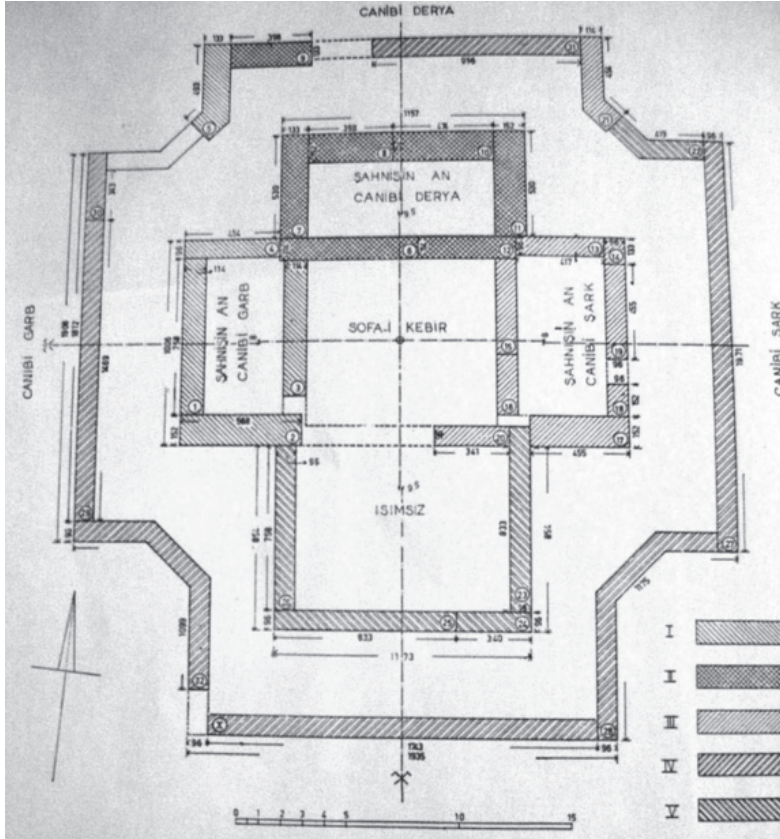
susi olarak huzuruna kabul etmiştir. Yalı köşkü yıkılışına kadar hem resmî hem de özel işlevlerini sürdürmüştür.³⁰ Sedad Hakkı Eldem, 1591-1593 tarihlerindeki masrafları gösteren iki adet hesap defteri sayesinde yapıyı yeniden kurgulamıştır.³¹ (Resim 4 kesit ve restitüsyon)

³⁰ Necipoğlu, a.g.e., s. 297-298.

³¹ Necipoğlu, a.g.e., s. 292.

Köşk üç eyvanlı, orta sofalı klasik divanhane tipolojisine göre planlanmıştır.

(Resim 5 plan)

7 m. çapında, ahşap, fenerli bir kubbe ile örtülüydü. Merkezi kubbeli köşkün dört çıkmalı haçvari bir planı vardır. Orta sahın kubbe ile örtülü, yan sahınlar ise tonozluydu.³² Köşk otuz dört adet mermer sütunlu bir revakla çevriliydi. Kemer taşları kırmızı ve beyaz renklerdeydi. Sütun başlıklarının otuz tanesi düz, dört tanesi ise mukarnashıydı.³³ Köşkte üç oda bulunmaktaydı. Bunlar, "Oda-ı Has", "İbadethane" ve Oda-ı Sağır" idi. Oda-ı Has'ın ortasında bir Sofa-ı Kebir, onun üç tarafında ise denize bakan üç şahnışin³⁴ bulunmaktaydı. Köşkün iki yanında iki

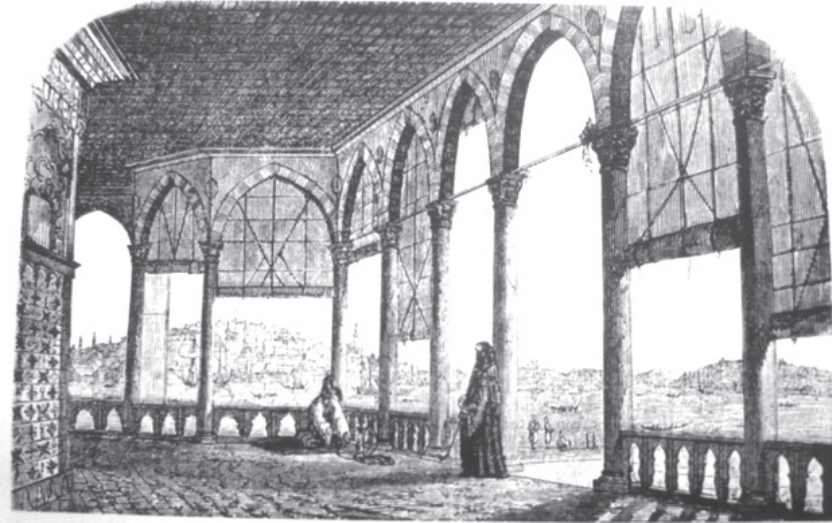
³² Sedad Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar I*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Ankara, 1969, s. 182.

³³ Necipoğlu, a.g.e., s. 292.

³⁴ * Şahnışin: Hünkarın oturduğu loca. Bir odanın dışa doğru çıkma yapan üç yanı pencereli bölümü. Metin Sözen, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 225.

büyük merdiveni yer almaktaydı.³⁵ Buradaki iki büyük mermer kapıdan köşke girilmekteydi. Köşk yüksek bir platforma oturtulmuş (fevkanî) idi.³⁶ Genişliği 3m.'yi bulan saçağı vardı. Denize bakan cephenin karşısındaki ocaklı duvarın arkasında abdesthane ve helâ yapılmıştı.³⁷ T biçimindeki Oda-ı Has'ın çevresinde iki yanında mukarnaslı beyaz mermer çeşmeler bulunan on bir adet pencere mevcuttu. Doğu duvarında büyük, mermer bir beyaz dolap yer almaktaydı. Köşkün ayrıca moloz taştan bir mutfacı vardı. XIV. Lui'nin elçisi Marquis de Nointel ile İstanbul'a gelen, 1672-73 yıllarında köşkü gören Fransız seyyah ve bilim adamı Antoine Galland, Yalı Köşkü'nü detaylı bir biçimde anlatmaktadır. *"Kurşun çatısının ortasında küçük bir kubbenin olduğu dıştan kare bir yapıdır. İç mekanın çevresini dolanan bir galeri mevcuttur. Etrafı mermer sütunlarla desteklenmiştir. Üç ya da dört yerde, ekselansları orada olduğu zaman çalıştırılan fısıkiyeler bulunmaktaydı..."* Köşk, revak perdeleri indirildiği zaman bir otağ-ı hümayuna benzemektedir.³⁸

Masraf defterlerinde, yapıda 5887 çininin bulunduğu dair bir envanter verilmiştir. Bu çiniler hataî, rumî motifler, üzümber ve lalelerle bezenmiştir. Tüm bu çiniler 1591-1592 yılları arasında İznik'te yapılmıştır.³⁹ Adalbert de Beaumont'un 19. yüzyılda yaptığı bir gravürde, köşkün dışındaki duvarların belli bir yere kadar çiniyle kaplı olduğu görülmektedir. (Resim6)

³⁵ Eldem, a.g.e., s. 184.

³⁶ Necipoğlu, a.g.e., s. 292.

³⁷ Kuban, "Yalı Köşkü", s. 416.

³⁸ Necipoğlu, a.g.e., s. 294.

³⁹ Necipoğlu, a.g.e., s. 292.

Yalı Köşkü'nün ahşap kubbesinde ve tavanlarında renkli ve yaldızlı nakışlar, duvarlarında ise altın, gümüş eşyaların ve Çin porselenlerinin sergilendiği nişler yer almaktaydı. Yerlerde İran ve Uşak halıları mevcuttu. Fenerli kubbesinden, yaldızlı bir top sarmaktaydı. Bu çeşit askı topları Osmanlı padişahlarının cihan hükümlerinin bir simgesidir. Abdesthane ve helâda daha sade eşyalar kullanılmıştır.⁴⁰ Antoine Galland, köşkte duvara asılmış IV. Mehmed'in bir hattı bulunduğunu, Oda-ı Has'ta Fransa tarafından hediye edilen bir ayna gördüğünü, büyük mermer beyaz dolabın içinde çeşitli eşyaların bulunduğunu ve kapaklarının altın ve gümüş yaldızlarla süslü olduğunu bildirmektedir.⁴¹

Son yapılan çalışmalarla birlikte 8 bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu bilinen İstanbul şehri, bünyesinde çeşitli dönemlere ait yapıları bulundurmaktadır. Şehrin tarihi ve kültürel kimliğinin sürekliliği açısından bu eserlerin korunması önem taşımaktadır. Gerek Osmanlı gerek cumhuriyet dönemlerinde bu yapıların muhafaza edilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda yeterince hassasiyet gösterilmediği bilinmektedir. Gravür, fotoğraf gibi görsel kaynakları incelediğimizde son iki yüzyılda kaybettiğimiz eserlerin çokluğu dikkate değerdir. Osmanlı döneminde demiryolu yapımı, cumhuriyet döneminde karayolu yapımı vesair pek çok sebep yüzünden yitirilen bu eserler artık sadece görsel belgelerde yaşamaktadır. Bunlardan biri de bu çalışmanın konusu olan "Yalı Köşkü"dür. Sirkeci semtinde, günümüzde Harem İskelesinin bulunduğu alanda yer almaktaydı. Bugün, sadece adını taşıyan "Yalı Köşkü Caddesi" yaşamaktadır. "Şehirlerin Ecesi" olarak tabir edilen, bir ayağı Asya'da, bir ayağı Avrupa'da olan eşsiz şehir İstanbul'un, tarihi yapısını korumak için tüm imkanların kullanılması yanında, en üst düzeyde siyasi duyarlılık gösterilmesi gereği Yalı Köşkü'nün yıkımında da görülmektedir.

Kaynakça

- Atasoy, Nurhan, *Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, Ekav Yayınları, İstanbul, 2002.
- Eldem, Sedad Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar I*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Ankara, 1969.
- Eldem, Sedad Hakkı, Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1982.
- Emecen, Feridun vd., *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA, İstanbul, 1994.
- Engin, Vahdettin, *Rumeli Demiryollarının Yapılması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Eyice, Semavi, *Tarih Boyunca İstanbul*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Topkapı Sarayı*, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyatı, İstanbul, 1960.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Kuban, Doğan, *Osmanlı Mimarisini*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007.

⁴⁰ Necipoğlu, a.g.e., s. 295.

⁴¹ Kuban, "Yalı Köşkü", s. 417.

- Kuban, Doğan, “Yalı Köşkü”, *Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1994.
- Kuban, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- Küçük, Cevdet, “Abdülaziz”, *D.İ.A.*, C. 1, İstanbul, 1988.
- Necipoğlu, Gülru, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, YKY, İstanbul, 2007.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008.
- Pakalın, Mehmed Zeki, “Yalı Köşkü”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul, 1983.
- Sakaoğlu, Necdet, *Saray-ı Hümayun*, Denizbank Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sözen, Metin, *Topkapı*, Golden Horn Yayınları, İstanbul, 1998.
- Sözen, Metin, *Devletin Evi Saray*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul, 1990.
- Sözen, Metin, Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Sevim, Mustafa, *Gravürlerle Türkiye İstanbul 2*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Sevin, Necla Arslan, *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- Şimşirgil, Ahmet, *Taşa Yazılan Tarih Topkapı Sarayı*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2005.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- Wiener, Wolfgang Müller, *İstanbul’un Tarihsel Topografyası*, YKY, İstanbul, 1998.
- Yerasimos, Stefanos, *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- Yıldırım, İsmail “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1, Elazığ, 2002.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ, DH, no. 4331.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO Nafia Gelen, no. 539/14/1, evrak no. 132